

Tóka Gábor: Politikai ismeretszint és választói magatartás Magyarországon nemzetközi összehasonlításban

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Tóka Gábor (2000): „Politikai ismeretszint és választói magatartás Magyarországon nemzetközi összehasonlításban”
in: *Társadalmi riport 2000*,
Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Pp. 573–590.

Politikai ismeretszint és választói magatartás Magyarországon nemzetközi összehasonlításban

Tóka Gábor

Ez a tanulmány azt vizsgálja, hogy miként alakult a magyar választók politikai ismeretanyaga a kilencvenes évek során, és mindez miként formálta a választói magatartást. A kérdésfeltevést egyrészt az indokolja, hogy az információs társadalommal kapcsolatos eszmefuttatások konjunktúrája újra divatosá tette a metaforikus homálya és pontatlansága ellenére (vagy éppen azért?) népszerű mondást, miszerint a tudás hatalom. E népszerűséghez a demokratikus politikai rendszer terjeszkedése is hozzájárulhat, hiszen a politikai egyenlőtlenségek hagyományos formáinak visszaszorítása nyomán a politikai befolyásnak is egyre fontosabb meghatározójává válhat a releváns ismeretek birtoklása (vö. Knight–Johnson, 1997; Offe, 1997; Simpson, 1997).

A kérdés fontossága másrészt abból adódik, hogy a polgárok kollektív politikai bölcsessége nyilvánvalóan függ egyéni tudatlanságuk átlagától. Még ha egyes szavazók ellentétes irányú tévedései sokszor ki is oltják egymás hatását, nehéz elképzelni, hogy a sokaságot alkotó egyének ismeretszintjétől függetlenül lenne a többségnek „igaza” például abban, hogy miként oszlik meg egy gazdasági fellendüléssel kapcsolatos felelősség ilyen-olyan munkálattók döntései, a jelenlegi és korábbi magyar kormányok, a Nemzeti Bank, a szakszervezetek, a kifürkészhetetlen balsors, vagy éppen egy váratlan bajorrszági konjunktúra között.

A politika persze nem az egyetlen élettér, ahol tovább próbálunk nyújtózni, mint ameddig ismereteink érnek. A bölcs megoldás jól ismert: pl. használt autót jobbára olyan barát, rokon stb. segítségével veszünk, aki nem az eladó érdekét nézi a miénk helyett: a kínálatot is meg tudja ítélni, és még azt is pontosan érti, hogy mi mit akarunk. A politikai piacon való kiigazodás azonban jóval nehezebb, ráadásul korántsem egyedül mi magunk fizetjük meg esetleges tévedéseink árát. Nem csak a tényekben való kiigazodás körülményes – az autópiacon is megesik, hogy a legelfogulatlanabb szakértők sem értenek egyet a rivális eladók ajánlatainak értékelésében. A politikai kínálat

értékelésében azonban még a releváns szempontok, értékek, érdekek száma is szinte végtelen, súlyozásuk pedig alig-alig érthető és rekonstruálható (de azért méltánylandó) egyéni ízlések kérdése. Ez a fogyasztási javak piacán tapasztaltnál sokkal nehezebbé teszi annak megállapítását, vajon kinek a tanácsát kövessük, hogy végül is saját preferenciáinknak megfelelő döntést hozzunk. Kézenfekvőnek tűnik tehát, hogy ennek egyéni és kollektív esélye nem jóakaró tanácsadóink, hanem a saját magunk politikai ismeretgazdagságával növekszik vagy csökken.

A közvélemény-kutatás egyik nagy klasszikusa szerint évtizedek vizsgálódásai alapján véve két dolgot tártak fel a hétköznapi emberek politikai ismeretszintjéről: hogy átlaga alacsony, szórása pedig nagy (Converse, 1990). Egyfelől e kötet minden olvasója ismerhet az utóbbi napok politikai híreiből és kommentárjaiból mindig bámulatosan naprakész embereket. Másfelől viszont kérdőíves kutatások vonatkozó adatait böngészve nem nehéz olyan számokra bukkanni, amelyek az efféle ezoterikus kérdéseket mérlegelő megfigyelők számára alighanem alacsony társadalmi tudásszintet jeleznek. Egy 1993. december eleji magyarországi vizsgálat például az 1. táblázatban bemutatott vélekedéseket regisztrálta a kormány-, illetve ellenzéki pártok kilétével kapcsolatban.¹

¹ A tanulmányban hivatkozott adatok forrásait a táblázatok CEU, Medián, illetve CSES rövidítésekkel jelzik. Az első rövidítés a Közép-Európai Egyetem Politikatudományi Tanszéke által 1992 és 1996 között, a CBOS, a STEM és a Medián közvélemény-kutató intézetek közreműködésével, Szlovákia, Cseh-, Lengyel- és Magyarország felnőtt népességét reprezentáló mintákon lefolytatott kérdőíves felméréseiből származó adatokra vonatkozik. Az adatállományokkal kapcsolatosan további technikai információkat ad Tóka (1998), illetve a TÁRKI adatbankjában található dokumentáció. Az 1997 januári, 1998 áprilisi és 1999-es (kilenc hónap összesített adatait tartalmazó) adatok a Medián Piac- és Közvélemény-kutató Intézet omnibusz-vizsgálataiból származnak, és a felnőtt magyar népességre vonatkoznak. A tanulmány ezek súlyozott adatait használta, az állományok technikai leírására lásd pl. Karácsony et al. (2000). Az ún. CSES-adatok közvetlen egy-egy országos (az Egyesült Államokban elnök-, a többi itt elemzett országban törvényhozási) választás után, a *Comparative Study of Electoral Systems* c. nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében keletkeztek, a választásra jogosult népesség országos mintáinak megkérdezésével. Az adatok és a rájuk vonatkozó minden további technikai információ letölthető a <http://www.umich.edu/~nes/cses/cses.htm> internet címről. Az esetszámok mindezen vizsgálatokban adatfelvételenként 1000 és 2200 között mozogtak, kivéve az argentin (N=601), az új-zélandi (N=4000) és a brit (N=2931) vizsgálatok esetén.

1. táblázat Ismeretek a kormány és az ellenzék párt-összetételéről a magyar felnőtt lakosság körében – az egyes pártokat említők aránya az összes megkérdezett körében 1993. december (%)

Tudomása szerint melyek ma ...	Akkori kormány			Akkori ellenzék				
	EKGP	KDNP	MDF	Fidesz	FKGP	MSZP	SZDSZ	Egyéb pártok
... a kormány-pártok	32	54	82	13	32	9	14	1
... az ellenzéki pártok	6	4	1	61	21	62	58	9

Megjegyzés: N=1200.
Forrás: CEU.

A vizsgálat az MDF, a KDNP és az ekkor már jobbra az Egyesült Kisgazdapártban (EKGP) szereplő ún. „kisgazda 35-ök” kormányzása idején zajlott, jó másfél évvel azután, hogy a Torgyán József vezette Független Kisgazdapárt, illetve az eredetileg annak színeiben megválasztott országgyűlési képviselők nagyjából egyötöde kilépett a koalícióból, és ellenzékbe vonult. Jól látható, hogy a rivális kisgazda-csoportok, illetve az Antall miniszterelnök és Torgyán József közötti csatákról szóló bőséges és könnyen fogyasztható információ ellenére, még röviddel az 1994-es választás előtt is jóval többen hitték azt, hogy a független kisgazdák kormányon, mintsem hogy ellenzékben vannak. Aligha lehet ezért kizárólag az akkori helyzet bonyolultságát okolni, hiszen ugyanekkor minden hetedik magyar felnőtt kormánytényezőnek hitte még az akkori parlament messze legnagyobb létszámú ellenzéki pártját, az SZDSZ-t is. Inkább annak igazolását láthatjuk a fenti számokban, hogy a legelemibb politikai tények befogadása, feldolgozása, az emlékezetben való tárolása, és onnan a megfelelő szövegösszefüggésben való előhívása is seregnyi előzetes ismeretet igényel. Ilyen például olyan elvont, a hétköznapi életből vett párhuzamok alapján nehezen értelmezhető, és talán éppen ezért sokak számára emészthetetlen fogalmak ismerete, mint „kormánypárt” vagy „ellenzék”.

Vajon rendhagyónak számít-e a magyar polgárok tudásszintje a kormány és az ellenzék összetételéről nemzetközi összehasonlításban, és miként változott mértéke a kilencvenes évek során? A válasznál figyelembe kell vennünk, hogy nincs olyan politikai kérdés, amelynek helyes megválaszolása minden politikai környezetben hasonló ismeretszintet jelezne – pl. a brit politikai rendszerben sokkal könnyebb megmondani, hogy ki van „kormányon”, mint mondjuk Svájcban vagy az Egyesült Államokban, ahol a politikai hatalom az Angliában megszokottnál jóval több döntéshozatali szint, intézmény, válasz-

tott hivatalnok stb. között oszlik meg, szóródik szét. Ezért talán nem is olyan nagy kár, ha más adatok hiányában a szóban forgó összehasonlítást kénytelen-kelletlen az egykori visegrádi négyek körére korlátozzuk. A 2. táblázat azt mutatja be, hogy különböző időpontokban a felnőttek hány százaléka azonosította be kormánypártként – a fentebb már elemzett kérdésre válaszolva – az adott pillanatban legerősebb két kormány-, illetve ellenzéki pártot.²

A jelek szerint az adott kérdésben a magyar polgárok tájékozottsága közép-európai összehasonlításban viszonylag kedvező volt, legalábbis ami a kilencvenes évek közepét illeti. Bár az adatok nem követik nyomon az 1997–98-as lengyel, cseh és szlovák kormányváltások hatását a választók tudásszintjére, a táblázat mégis sokat elárul az ismeretszint meghatározóiról. A kezdő és záró időpontok között Csehország kivételével³ mindenütt emelkedő a tendencia, míg egy-egy kormánykoalíció változatlan formában való fennállása idején az ismeretszint stagnálása a jellemző. Tehát nem a politikai kultúra és szocializáció fogalmaival operáló magyarázatokban többnyire feltételezett, folyamatosan előrehaladó, lassú tanulási folyamat áll a helyes ismeretek terjedése mögött. Igaz, nem is pusztán a kormányok cserélődése, a váltógazdálkodás tapasztalata. Bár az 1994-es magyarországi választást követően jelentősen nőtt a polgárok ismeretszintje a kormány összetételét illetően, és hasonló hatása volt az 1993. végi lengyel és az 1994. tavaszi szlovák kormányváltásnak is, az Orbán-kormány megalakulása legfeljebb csak igen szerény mértékben, a harmadik Meciar-kormány 1994. végi felállása pedig egyáltalán nem eredményezett ilyen irányú változást.⁴

2 A Horn-kormány idején természetesen az MSZP és az SZDSZ, míg az 1994–95-ös lengyel adatok esetén a PSL és az SDL minősült kormánypártnak. (A pártnevek rövidítése végett lásd az 1. Függelék.) Ahol kettőnél több párt volt egyszerre kormányon, illetve foglalt helyet a parlament ellenzéki padosaiban, ott azokat tekintettem a pillanatnyilag legerősebb kormány-, illetve ellenzéki pártoknak, akikre a szóbanforgó adatfelvétel idején adataink szerint a legtöbbben szavaztak volna. Csehországban az egész vizsgált időszakban az ODS-t és a KDU–CSL-t, Magyarországon 1994-ig az MDF-et és a KDNP-t, 1998 után pedig a Fidesz–MPP-t és az FKGP-t, Lengyelországban 1992–93-ban az UD-t és a ZChN-t, az 1994-es Szlovákiában a KDH-t és az SDL-t, egyébként pedig a HZDS-t és az SNS-t soroltam be ilyen módon. A figyelembe vett ellenzéki pártok Csehországban a CSSD és a KSCM; Magyarországon 1992–93-ban a FIDESZ és az MSZP, 1994 áprilisában és 1999-ben az MSZP és az SZDSZ, 1995–1998-ban pedig a Fidesz–MPP és az FKGP; Lengyelországban 1992–93-ban az SLD és a PSL, 1995 végén az UW és a Szolidaritás, egyébként pedig az UW és az UP; végül Szlovákiában a KDH és az SDL (1994-ben a HZDS és az SNS) voltak.

3 Csehországban nőtt ugyan a tényleges kormánypártok említési gyakorisága az első Klaus-kormány (1992–96) idején, de ezt a pozitív fejleményt ellensúlyozta az, hogy egyidejűleg az ellenzéki szociáldemokratákat is egyre többen említették a kormánypártok között.

4 Az 1995-ös szlovák adatokban látható visszaesés alighanem annak tudható be, hogy a HZDS mellett két nagyjából azonos súlyú kisebb párt vett részt az akkori kormánykoalícióban, és így kisebb esélye volt a megkérdezetteknek arra, hogy helyesen nevezzék meg a koalíció két legnagyobb pártját, mint a megelőző kormányok idején, amelyek másodhegedűsét rendre egyszerűbb volt beazonosítani.

2. táblázat A kormány párt-összetételének ismerete a visegrádi országokban a kilencvenes években (%)

Az adafelvétel helye és ideje	A két fő kormánypárt közül hányat nevez meg kormánypártként?			A két fő ellenzéki párt		
	Egyet sem	Egyet	Mindkettőt	Egyet sem	Egyet	Mindkettőt
Csehország 1992. IX.	10	48	43	90	9	1
Csehország 1993. IV.	5	31	65	82	15	4
Csehország 1993. XI.	2	33	65	89	9	2
Csehország 1994. IV.	3	28	69	80	14	6
Csehország 1994. XI.	1	23	75	75	18	7
Csehország 1995. VI.	2	27	71	73	19	8
Csehország 1996. I.	1	23	76	68	21	11
Lengyelo. 1992. X.	41	22	37	90	9	0
Lengyelo. 1993. I.	44	19	37	84	16	1
Lengyelo. 1993. VIII.	39	27	35	84	16	1
Lengyelo. 1994. IV.	21	19	61	64	29	7
Lengyelo. 1994. XII.	27	13	60	73	21	7
Lengyelo. 1995. VI.	31	10	59	78	17	6
Lengyelo. 1996. XII.	27	12	61	84	15	1
Magyaro. 1992. IX.	19	26	55	84	12	4
Magyaro. 1993. I.	17	30	53	77	15	8
Magyaro. 1993. XII.	18	29	54	83	11	5
Magyaro. 1994. IV.	14	28	59	74	17	9
Magyaro. 1995. VI.	11	11	78	91	5	4
Magyaro. 1997. I.	9	5	86	91	3	6
Magyaro. 1998. IV.	9	11	81	91	4	5
Magyaro. 1999.	5	9	85	90	6	4
Szlovákia 1992. IX.	5	33	62	39	57	4
Szlovákia 1993. IV.	3	57	41	39	43	18
Szlovákia 1993. XI.	2	34	64	76	19	5
Szlovákia 1994. IV.	7	14	79	80	18	2
Szlovákia 1994. XI.	10	15	75	88	9	2
Szlovákia 1995. VII.	2	33	65	87	9	3
Szlovákia 1996. IV.	2	34	65	83	13	4

Forrás: CEU, Medián (ld. 1. lábjegyzet).

Az ismeretszint változásai elég világosan köthetők a koalíciós viszonyok áttekinthetőségéhez. Az 1998 nyarán megalakult magyar kormánykoalíció, legalábbis ami a két nagyobb párt felelősségét illeti, a korábnál világosabb helyzetet teremtett azért, hogy a Fidesz–MPP-nek az 1994 és 1998 közötti MSZP-vel ellentétben nincs parlamenti többsége a koalíciós partnerek nélkül. Viszont bármennyi belső konfliktus is jellemezte az MSZP–SZDSZ kormánykoalíciót, az 1992–93-as helyzetnél sokkal egyértelműbbé tette, hogy mely pártok állnak a kormány mögött. Hasonlóan nagy változást eredményezett az, amikor az egy kézen meg sem számlálható, minisztert sem feltétlenül delegáló parlamenti frakció által támogatott Suchocka-kormányt 1993 őszén egy kétpárti koalíció váltotta fel Lengyelországban, vagy amikor az informális HZDS-SNS koalíció elhúzódó válságát egy formális koalíciós szerződés megkötése zárta le 1993 októberében Szlovákiában. Logikus módon ezzel ellentétes hatással járt az, amikor a kisebbik koalíciós párt ugyanebből a kormányból visszahívta egyetlen miniszterét 1993 márciusában.

A 3. táblázat azt érzékelteti, hogy az ismeretszint miként befolyásolja a választói döntéseket. Kézenfekvő feltételezés, hogy a kormány párt-összetételének ismerete nélkül igencsak nehéz az egyes pártokat valódi felelősségük mértéke szerint jutalmazni vagy büntetni a gazdaság állapotáért vagy bármilyen más körülményért, és ezáltal csökken a választó képessége arra, hogy jobb teljesítményre ösztökélje a politikusokat. Ezt támasztja alá a táblázat két baloldali oszlopának összehasonlítása, ami szerint a gazdasági helyzet alakulásával kapcsolatos vélemények és a pártpreferencia korrelációja – az 1998. áprilisi, a nagy számok törvénye alapján kimagyarázható magyar eredményt leszámítva – rendre gyengébb az alacsony, mint a magas ismeretszintűek körében. Különösen érdekesek a magyar adatok, mivel az évek múlásával mintha erősödött volna a minta egészére számított (a táblázatokban nem szereplő) korreláció. Közvetlenül az 1994-es választások előtt 0,355, az 1998-as kampány idején pedig 0,384 volt az *eta* mutató értéke, míg a kampányidőszakokon kívüli 1993-as, 1995-ös és 1999-es adatfelvételekben rendre 0,28, 0,24 és 0,35. Ezzel szemben az ismeretszint szerint képzett csoportokon belül (ezekre ld. a 3. táblázatot) szemlátomást változatlan maradt a mérőszám értéke, tehát a teljes mintán belül megfigyelhető szerény növekmény, amennyiben valós, akkor leginkább azzal magyarázható, hogy – amint ezt a 2. táblázat bemutatta – a kormányváltások nyomán nőtt a kormány összetételével kapcsolatban viszonylag jól tájékozottak aránya.

jobban tetszik neki. A vonatkozó szakirodalom szerint azonban az a jellemző tendencia, hogy bármilyen politikai kérdést is nézzünk, ugyanazok a személyek bizonyulnak többé, illetve kevésbé tájékozottnak: a politikai szofisztikáltság jellegzetesen egydimenziós változó (vö. Delli Carpini–Keeter, 1996: 142–146 és 4. Appendix; Luskin, 1989; Neumann, 1986). Nem meglepő tehát, hogy a kormány összetételével kapcsolatos ismeretekkel együtt ugyanúgy változik a korreláció a választópolgárok ideológiai (bal-jobb) ön-elhelyezése és pártpreferenciája között, mint az utóbbi összefüggése a gazdasági helyzettel kapcsolatos véleményekkel (ld. 3. táblázat). Aligha beszélhetünk tehát arról, hogy a kormány összetételével kapcsolatos ismerethiány abból fakadna, hogy bizonyos szavazók inkább más tényezők figyelembevételével „kívánják” meghozni döntéseiket, és az előbbi tekintetben „választott” információ-deficitjuket más területen szerzett plusz ismeretekkel ellensúlyozzák.

A 3. táblázat még mást is elárul. Sokkalta inkább attól függ mindkét vizsgált korreláció nagysága, hogy egy választó milyen politikai környezetben (országban) él, mint attól, hogy ő személy szerint a tájékozottabb polgárok közé tartozik-e. Miként ezt a 4. táblázat is alátámasztja, azokkal az országokkal összehasonlítva, ahol a pártok viszonylag nagy száma az ideológiai spektrum tágra nyílásának és a kormányzati felelősség elhomályosulásának kedvez, Magyarországon viszonylag gyenge az összefüggés a választók ideológiai önbesorolása és szavazatuk között, míg viszonylag erősnek tűnik a gazdasági teljesítménnyel való elégedettség hatása a szavazatokra. Ez utóbbit, a korábban elmondottak szerint, nem utolsósorban annak átláthatósága befolyásolja, hogy mely pártok tartoznak felelősséggel a gazdasági helyzet alakulásáért. Adataink azt sejtetik, hogy a kilencvenes években a magyar szavazók kollektív döntései ugyanolyan könnyen – ebből a szempontból nem számít, hogy mennyire igazságosan – állapítottak meg ilyen felelősséget, mint az angolszász parlamenti demokráciák polgárai: azaz lényegesen könnyebben, mint akár az amerikaiak, akár a legtöbb kelet-közép európai ország lakói.

Az ideológiai önbesorolás (és az emögött feltehetőleg meghúzódó, az adott ország pártjait jellegzetesen megosztó politikai kérdésekkel kapcsolatos attitűdök) szerepe tekintetében is inkább a 3–4, nem pedig a nagyjából 5 „effektív” párttal⁵ rendelkező országokhoz hasonlít Magyarország. Logikusnak hat a feltevés, hogy mindez a magyar pártrendszer két nagy blokk közötti versenyt generáló természetéből fakad, ami pedig nem utolsó sorban a választási rendszer többségi összetevőjéből, a kormány és az ellenzék közötti

⁵ Az effektív pártok számát a legutóbbi választási eredmény alapján számítottam ki. A mutató értéke egy mínusz az egyes pártokra esett szavazathányadok négyzetösszege. Pl., ha két párt indult egy választáson, és mindkettő a szavazatok 50–50%-át kapták, akkor az effektív pártok száma: $(1-(0,5^2+0,5^2))=2$.

hatalommegosztás relatíve szerény mértékéből, valamint a mindenkori kormányok hosszú élettartamát biztosító intézményekből (mint pl. a konstruktív bizalmatlansági indítvány) fakad. Mindezek a tényezők a pártok viszonylag nagy száma ellenére, a Franciaországban tapasztalhatóhoz hasonló módon, egy bizonyos mértékig a versengő kétpártrendszerekre emlékeztető dinamikát szülnek, amelyben a kormányzati felelősség viszonylag könnyen megálapítható, de a pártok ritkán képviselnek olyan markáns alternatívákat a választókat leginkább lázba hozó közpolitikai kérdésekben, mint például norvég vagy cseh társaik (vö. Kitschelt et al., 1999). Ennek megfelelően a parlamenti választásokon a magyar szavazók is inkább a kormánypártok utólagos elszámoltatására képesek, és csak kisebb mértékben arra, hogy voksaik révén nagy közpolitikai döntéseket befolyásoljanak.

4. táblázat *A gazdasági, illetve ideológiai alapú szavazás mutatói a pártrendszer fragmentáltsága szerint*

Az adatfelvétel helye és ideje	A pártok „effektív” száma	A szavazat korrelációja (eta) a gazdasági helyzet értékelésével	a bal-jobb önbesorolással
Argentína 1999	2,4	0,29	0,12
Egyesült Államok 1996	2,4	0,29	0,33
Tajvan 1996	2,9	0,10	0,13
Nagy-Britannia 1997	3,2	0,39	0,48
Ausztrália 1996	3,3	0,37	0,39
Németország 1998	3,3	0,23	0,42
Spanyolország 1996	3,3	0,20	0,46
Mexikó 1997	3,5	0,13	0,21
Japán 1996	4,4	0,08	–
Új-Zéland 1996	4,4	0,32	0,61
Lengyelország 1997	4,6	0,21	0,59
<i>Magyarország 1998</i>	<i>4,6</i>	<i>0,37</i>	<i>0,44</i>
Norvégia 1997	5,0	0,12	0,62
Csehország 1996	5,3	0,51	0,71
Hollandia 1998	5,3	0,18	0,58
Románia 1996	5,6	0,18	0,17
Ukrajna 1996	10,0	0,15	0,48

Megjegyzés: A bal-jobb skálán való elhelyezkedésre és az ország gazdasági helyzetének elmúlt évi alakulására vonatkozó kérdések a 4. táblázathoz felhasznált valamennyi kérdőíves kutatás esetén majdnem ugyanúgy voltak megfogalmazva, mint a 3. táblázathoz kapcsolódó lánbjegyzetben, leszámítva azt, hogy a CEU-s vizsgálatokban 7-, a CSES-ben viszont 11-fokú bal-jobb skálát használtak (ld. <http://www.umich.edu/~nes/cses/cses.htm>). A táblázat az e kérdésekre adott válaszoknak a legutóbbi törvényhozási (az Egyesült Államokban elnök-) választáson leadott szavazattal való korrelációját (eta) mutatja be. A szavazat változó kódolása a tanulmány 2. Függelékében található.

Forrás: CSES (ld. 1. lánbjegyzet).

5. táblázat A fontosabb pártok bal-jobb pozíciójával kapcsolatos bizonytalanság mértéke a felnőtt lakosság körében pártonként és országoként, az effektív pártok száma szerinti sorrendben

Ország	Pártonkénti szórás						Átlagos szórás
Argentína	PJ	UCR	Frepaso	ApR			
	2,7	2,1	2,2	2,7			2,4
Tajvan	KMT	DPP	NP				
	2,1	2,3	2,3				2,2
Nagy-Britannia	Cons.	Lab.	Lib.	SNP	Pl. Cymru		
	2,6	2,3	1,6	2,5	2,3		2,3
Ausztrália	LP	ALP	NP	AD	Greens		
	2,4	2,3	2,5	1,8	2,4		2,3
Németország	CDU	CSU	SPD	FDP	Grünen	Republi- kaner	
	2,2	2,4	2,0	2,0	1,9	3,2	2,3
Spanyolország	PSOE	PP	IU	CiU	PNV		
	1,9	1,8	1,7	2,1	2,3		2,0
Mexikó	PAN	PRI	PRD	PT	PVEM	PC	
	3,4	3,6	3,4	2,9	3,1	2,8	3,2
Új-Zéland	NZLP	NP	NZF	Alliance	ACT	CC	
	2,1	2,2	1,9	2,2	2,2	2,8	2,2
Lengyelország	SLD	PSL	UW	UP	AWS	ROP	
	2,0	2,2	2,2	2,4	2,4	2,6	2,3
Magyarország	Fidesz- MPP	FKGP	MDF	MIÉP	MSZP	SZDSZ	
	2,0	2,4	2,2	2,9	2,6	2,2	2,4
Norvégia	KRF	SP	SV	H	DNA	FRP	
	1,5	1,6	1,5	1,5	2,0	2,1	1,7
Csehország	CSSD	KDU-CSL	KSCM	ODA	ODS	SPR-RSC	
	1,9	1,7	1,1	1,8	1,5	3,3	1,9
Hollandia	PvdA	CDA	VVD	D'66	GL	SGP	
	1,8	1,6	1,8	1,5	1,6	2,0	1,7
Románia	PD	PDSR	PNL	PNTCD	PRM	UDMR	
	2,4	3,0	2,5	2,6	2,8	3,0	2,7
Ukrajna	KPU	Rukh	SPU	SDPU	NDP	APU	
	3,1	3,5	2,8	2,9	2,6	3,0	3,0

Megjegyzés: A táblázatban látható az egyes pártoknak egy 11-fokú bal-jobb skálán (0=bal, 10=jobb) való elhelyezésének szórása az összes érdemi választ adó megkérdezett körében. Az utolsó oszlop az előző oszlopokban szereplő számok átlagát mutatja be. A pártok elnevezéseiről lásd a 1., illetve a 2. Függelékét.
Forrás: CSES (ld. 1. lábjegyzet).

Ezt a gondolatmenetet igazolja vissza a következő 5. táblázat, amely azonban adathiány miatt nem minden olyan országra nézve tartalmaz információt, amellyel a 4. táblázatban találkoztunk. Az 5. táblázat azt mutatja be, hogy mekkora a válaszok szóródása az ország főbb pártjainak bal-jobb skálán való elhelyezkedését firtató kérdéseknél. Minél magasabb ez az érték, annál kevésbé van jelen a potenciális szavazók körében egy közös tudás a kérdéssel kapcsolatban, és annál inkább egymásnak ellentmondó találgatásokként jellemezhetjük rá adott válaszaikat. Az országok közötti összehasonlítást a táblázat utolsó oszlopa segíti, amely az egy-egy ország pártjaival kapcsolatban számított szórások átlagértékét mutatja.

Bő egytucatnyi országból álló mintánkban ez utóbbi átlagérték korrelációja a 4. táblázatban látható mutatók közül az effektív pártok számával – 0,51, az ideológiai alapú szavazás mértékével pedig –0,55. A korrelációk negatív iránya azt jelzi, hogy a pártok számának növekedtével világosabbá, egyértelműbbé válnak a pártok ideológiai pozíciói, és ezzel együtt növekszik a választópolgárok képessége (vagy hajlama) arra, hogy ideológiai pozíciójuknak megfelelően szavazzanak. A 6. táblázat segít megérteni, hogy miért lehet ilyen hatása a pártrendszer fragmentációjának annak ellenére, hogy a pártok számának növekedése értelemszerűen növeli a szavazók informálódási költségeit, és ezáltal éppenséggel nehezíthetné is a tájékozódást.

A 6. táblázat utolsó oszlopa hordozza az e szempontból legfontosabb információt. Itt az egyes pártoknak az átlagos válaszoló által tulajdonított pozíciók országonkénti szórását láthatjuk. Minél magasabb ez az érték, annál nagyobb ideológiai távolságot észlel az átlagos szavazó az adott ország pártjai között.

A polarizációs mutató korrelációja az effektív pártok számával viszonylag gyenge (0,30), de a vártnak megfelelően pozitív. A polarizáció és az ideológiai alapú szavazás mértéke közti erőteljes 0,89-es korrelációval együttesen ez alátámasztja a feltevést, hogy a pártrendszer alapvető paraméterei döntően befolyásolják azt, hogy miről mennyi megbízható információval rendelkezik egy átlagos szavazó, és ennek megfelelően inkább a kormányzati teljesítmény értékelése, vagy inkább ideológiai tényezők motiválják szavazatát. Ami Magyarországot illeti, az 5–6. táblázat jól érzékelteti, hogy nem annyira a pártpozíciók homályossága, mint inkább – a pártok számához képest – szerénynek mondható polarizációja lehet az oka annak, hogy az ideológiai tényező minden jel szerint kisebb szerepet játszik a magyar választói magatartásban, mint az a pártok hasonló száma mellett más országokban megszokott.

6. táblázat Az egyes pártok átlagos helyezése a 0-tól („baloldal”) 10-ig („jobboldal”) terjedő skálán és a pártrendszer polarizáltsága, az effektív pártok száma szerinti sorrendben

Ország	Pártpozíciók						Polarizáció
Argentína	PJ	UCR	Frepasso	ApR			
	6,3	5,6	4,3	6,6			0,89
Tajvan	KMT	DPP	NP				
	5,8	4,4	5,1				0,57
Nagy-Britannia	Cons.	Lab	Lib.	SNP	Pl.		
					Cymru		
	7,2	3,9	4,7	4,5	4,4		1,16
Ausztrália	LP	ALP	NP	AD	Greens		
	6,5	4,3	6,5	4,7	3,8		1,13
Németország	CDU	CSU	SPD	FDP	Grünen	Republikaner	
						8,3	1,84
Spanyolország	PSOE	PP	IU	CiU	PNV		
	4,0	7,8	2,3	5,8	5,5		1,84
Mexikó	PAN	PRI	PRD	PT	PVEM	PC	
	5,3	5,9	4,8	3,2	3,7	2,8	1,13
Új-Zéland	NZLP	NP	NZF	Alliance	ACT	CC	
	3,8	7,7	5,4	2,7	8,1	6,7	1,98
Lengyelország	SLD	PSL	UW	UP	AWS	ROP	
	1,7	3,7	5,6	4,1	8,1	7,4	2,20
Magyarország	Fidesz–MPP	FKGP	MDF	MIÉP	MSZP	SZDSZ	
	6,4	7,1	6,2	7,9	2,9	4,0	1,74
Norvégia	KRF	SP	SV	H	DNA	FRP	
	5,8	4,2	2,4	8,0	4,8	8,3	2,08
Csehország	CSSD	KDU- CSL	KSCM	ODA	ODS	SPR- RSC	
	3,4	6,2	0,6	7,4	8,9	5,9	2,71
Hollandia	PVdA	CDA	VVD	D'66	GL	SGP	
	4,3	6,2	7,2	5,1	2,8	7,3	1,61
Románia	PD	PDSR	PNL	PNTCD	PRM	UDMR	
	5,3	3,8	6,1	6,8	4,7	5,3	5,96
Ukrajna	KPU	Rukh	SPU	SDPU	NDP	APU	
	1,8	7,3	3,0	5,1	5,7	4,0	1,80

Megjegyzés: A pártok teljes elnevezéséről lásd a 1., illetve a 2. Függelék.
 Forrás: CSES (ld. 1. lábjegyzet).

A politikai kontextus mellett persze olyan személyes jellemzők is befolyásolják a tájékozottság mértékét egy adott kérdésben, mint az egyén iskolázottsága. Tajvantól Magyarországon át az Egyesült Államokig rendkívül hasonló tendenciával találkozunk mindenütt: a nők, a faji kisebbségek tagjai, a kékgalléros munkások, a fiatalok, az alacsony jövedelműek és a rurális környezetben élő és/vagy dolgozó polgárok az iskolázottsági különbségek kiszűrése után is rendre rosszabbul informáltak politikai kérdésekben, mint a többi választók (Tóka, 2000). A szocio-demográfiai csoportok közötti különbségek azonban korántsem drámaiak, és az állampolgárok tájékozottsága egy adott kérdésben legalább annyira a nemzeti politikai kontextus jellemzőinek, mint saját személyes adottságaik függvénye (vö. Gordon–Segura, 1997).

Ezt illusztrálja a 7. táblázat is, amely az egyszerűség kedvéért csak egy-egy demográfiai és intézményi változót vesz figyelembe – a tendenciák helyes érzékeltetésére érdekében a két feltehetőleg legfontosabbat. A táblázathoz kapcsolódó, de az itt be nem mutatott, logisztikus regressziós elemzések szerint a 15 ország megkérdezettjeit tartalmazó mintán belül a dichotómizált választási rendszer változó (amelyet egynek kódoltam minden olyan ország esetében, ahol részben vagy egészben egyéni kerületi rendszerben, és kettőnek az arányos – tisztán pártlistás, illetve SNTV⁶ – választási rendszerű országokban)⁷ 4%-át, míg a dichotómizált iskolai végzettség változó (amely a legalább középfokú és az ennél alacsonyabb végzettségűeket különbözteti meg) a variancia 1%-át magyarázta meg a függő változónak, tehát hogy meg tudott-e nevezni a megkérdezett legalább egy olyan jelöltet, aki az ő elsődleges választókerületében indult a választáson.

A táblázatból kiszámítható, hogy egy-egy országon belül a magasabb végzettségű szavazók körében átlag 12,3 (az egyik végleten Japánban 2, a másikon az Egyesült Államokban 30) százalékkal többen voltak képesek erre, mint az alacsonyabb végzettségű szavazók között. Ezzel szemben az öt listás választási rendszerű országban az összes szavazó átlag 49 (az SNTV-t alkotó Tajvant hatodikként ideszámítva 47), míg a hat vegyes választási rendszerben átlag 67 (a három tisztán egyéni kerületi rendszerrel együtt 65) százaléka tudott helyes választ adni erre a kérdésre.

6 Az SNTV rövidítést magyarul át nem ruházható szavazási rendszernek fordíthatnánk. Az eljárás lényege, hogy egy szavazó csak egy jelöltre szavazhat, és minden egyes választókerületben a legtöbb szavazatot kapó n számú jelölt lesz képviselőjelölt. Az egyes választókerületekben megválasztandó képviselők száma a kerületben élő választópolgárok számától függően 1, 2, 3, 4, 5 stb. lehet, de értéke általában viszonylag alacsonyan (3–4–5 fő) alakul.

7 A magyarázott varianciát a Nagelkerke R^2 -statisztika révén becsültem meg. A két független változó párhuzamba állítását egyebek között az indokolta, hogy a mintán belül egymástól statisztikailag függetlenek, és mindkettő nagyjából fele-fele arányban osztotta meg a megkérdezetteket.

7. táblázat A választási rendszer és az iskolázottság összefüggése azon szavazók százalékarányával, akik a legutóbbi törvényhozási választáson a választókerületükben induló jelöltek közül legalább egyet helyesen meg tudtak nevezni

Ország	Helyesen megnevezett legalább egy jelöl- tet		Választási rendszer típusa
	Legalább középfokú iskolai végzettségű szavazók között	Középfoknál alacsonyabb szavazók között	
Ausztrália 1996	55	63	egyéni kerületi
Egyesült Államok 1996	31	61	egyéni kerületi
Nagy-Britannia 1997	63	71	egyéni kerületi
Japán	95	97	vegyes
Magyarország 1998	65	79	vegyes
Mexikó	21	30	vegyes
Németország 1998	75	81	vegyes
Ukrajna 1996	40	49	vegyes
Új-Zéland 1996	83	89	vegyes
Tajvan 1996	30	45	SNTV
Csehország 1996	57	68	listás
Lengyelország 1997	41	64	listás
Norvégia	69	76	listás
Románia 1996	22	45	listás
Spanyolország 1996	24	37	listás

Forrás: CSES (ld. 1. lábjegyzet).

Akárhogy számolunk tehát, az intézményi változó befolyása jelentősebbnek tűnik, mint az iskolázottságé. Ez egyben azt is sugallja, hogy a választóközönség kollektív ismeretszintje inkább az információs közeg javításával, a szavazásra jogosultak körének szűkítésével oldható meg – az utóbbi, antidemokratikus kúra egyébként a pártok közötti polarizáció esetleges csökkenésén keresztül fentebbi eredményeink szerint akár még kedvezőtlenül is befolyásolhatná a polgárok tisztánlátását. Természetesen komoly korlátja van az ismeretszint intézményi reformok révén történő javításának is. Mint a fenti példák igazolják, ugyanazok a megoldások (pl. a tisztán arányos választási rendszer), amelyek a pártok száma – s ennek révén politikai sokszínűsége – növelésén át kedvezően hathatnak a szavazók pártideológiákkal kapcsolatos tájékozottságára, egyidejűleg csökkenthetik ismeretszintjüket a kormány pártösszetételével vagy éppen a képviselőjelöltek személyével kapcsolatban.

IRODALOM

- Converse, Philip E. (1990): „Popular Representation and the Distribution of Information.” In: *Information and Democratic Processes*, ed. by John A. Ferejohn and James H. Kuklinski. University of Illinois Press, Urbana IL, 369–87. old.
- Delli Carpini, Michael X.–Scott Keeter (1996): *What Americans Know About Politics and Why It Matters*. Yale University Press, New Haven, CT.
- Gordon, Stacy B.–Gary M. Segura (1997): „Cross-National Variation in the Political Sophistication of Individuals: Capability or Choice?” *The Journal of Politics* 59: 126–47.
- Karácsony Gergely–Tóka Gábor–Beck László–Hann Endre–Venczel Tímea (2000): „A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében.” In: *Magyarország politikai évkönyve 2000*. Kurtán Sándor, Sándor László és Vass László (szerk.). DKMKA, Budapest. 710–35. old.
- Kitschelt, Herbert–Zdenka Mansfeldova–Radoslaw Markowski–Gábor Tóka (1999): *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Knight, Jack–James Johnson (1997) „What Sort of Equality Does Deliberative Democracy Require?” In: *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. James Bohman and William Rehg (szerk.). The MIT Press, Cambridge, MA. 279–320. old.
- Luskin, Robert C. (1987): „Measuring Political Sophistication.” *American Journal of Political Science* 31: 856–99. old.
- Neuman, W. Russell (1986): *The Paradox of Mass Politics: Knowledge and Opinion in the American Electorate*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Offe, Claus (1997): „Micro-aspects of Democratic Theory: What Makes for the Deliberative Competence of Citizens?” In: *Democracy's Victory and Crisis*. Nobel Symposium No. 93. Axel Hadenius (szerk.) Cambridge University Press, Cambridge. 81–104. old.
- Simpson, Miles (1997): „Informational Inequality and Democracy in the New World Order.” In: *Inequality, Democracy, and Economic Development*, ed. by Manus I. Midlarsky. Cambridge University Press, Cambridge. 156–76. old.
- Tóka Gábor (1998): „A pártpreferenciák stabilitásának meghatározói.” *Századvég, Új folyam*, 9: 3–26. old.
- Tóka Gábor (2000): „Do Some Party Systems Make Equal Votes Unequal? A Comparison of Old and New Democracies.” Paper presented at the Conference on Re-Thinking Democracy in the New Millenium, organized by the University of Houston at the Omni Hotel, Houston, TX, 16–19 February, 2000.

Függelék

1. Függelék *A pártnevek kódolása a visegrádi országokban*

Csehország: 1=Polgári Demokrata Szövetség (ODA); 2=Cseh Szociáldemokrata Párt (CSSD); 3=Kereszténydemokrata Unió–Cseh Néppárt (KDU–CSL); 4=Polgári Mozgalom (OH) és utódai (SD, SD–LSNS); 5=Republikánusok (SPR–RSC); 6=Csehország és Morvaország Kommunista Pártja (KSCM), illetve Baloldali Blokk (LB); 7=Polgári Demokrata Párt (ODS).

Lengyelország: 1=Centrum Megegyezés (PC); 2=Keresztény-Nemzeti Egység (ZChN), illetve az ezt maga mögött tudó választási lista (KKWO), vagy egyszerűen csak „a keresztény párt”; 3=a Magyarországon csak Parasztpártként emlegetett Lengyel Néppárt (PSL); 4=Demokratikus Baloldal Szövetsége (SLD), illetve az ennek magvát adó Lengyelország Szociáldemokrata Pártja (SdRP), vagy egyszerűen csak „a baloldal”; 5=Szabadság Unió (UW) és elődei (UD, KLD); 6=Független Lengyelország Konföderáció (KPN); 7=Munka Unió (UP); 8=a Szolidaritás Független Szakszervezet (NSZZ „Solidarność”) választási listája; 9=Pártonkívüli Blokk a Reformok Támogatására (BBWR).

Magyarország: 1=FIDESZ, Fidesz–MPP; 2=FKGP; 3=KDNP (1999-ben MIÉP); 4=MDF; 5=MSZP; 6=SZDSZ.

Szlovákia: 1=Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS); 2=Demokratikus Baloldal Pártja (SDL), illetve az azt tartalmazó választási koalíció (SV); 3=valamelyik magyar párt vagy ezek koalíciója; 4=Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH); 5=Szlovák Szociáldemokrata Párt (SDSS); 6=Szlovák Zöld Párt (SZS); 7=Szlovák Nemzeti Párt (SNS); 8=Szlovák Munkásszövetség (ZRS); 9=Demokratikus Unió (DU) és elődszervezetei (ADSR).

2. Függelék A pártnevek kódolása a vizsgált országokban

Argentína: 1=a Radikális Párt (PR) és a Frepaso választási szövetsége; 2=a Magyarországon Peronistákként emlegetett Juszticialista Párt (PJ); 3=Akció a Köztársaságért (ApR); 0=egyéb pártok.

Ausztrália: 1=Liberális Párt (LP); 2=Ausztrál Munkáspárt (ALP); 3=Nemzeti (Vidék) Párt (NP); 4= Ausztrál Demokraták (AD); 5=Zöldek (Greens); 0=egyéb pártok.

Csehország: 1= Cseh Szociáldemokrata Párt (CSSD); 2=Kereszténydemokrata Unió–Cseh Néppárt (KDU–CSL); 3=Csehország- és Morvaország Kommunista Pártja (KSCM); 4=Polgári Demokrata Szövetség (ODA); 5=Polgári Demokrata Párt (ODS); 6=Republikánusok (SPR–RSC); 0=egyéb pártok.

Egyesült Államok: 1=Clinton; 2=Dole; 0=egyéb jelöltek.

Hollandia: 1=Munkáspárt (PvdA); 2=Kereszténydemokrata Felhívás (CDA); 3=Liberális Párt (VVD); 4=D'66; 5=Zöld Baloldal (GL); 6=a három protestáns párt (SGP, GPV, RPF); 7=Szocialista Párt (SP); 0=egyéb pártok.

Japán: 1=Liberális Demokrata Párt; 2=Új Határ Párt; 3=Demokrata Párt; 4=Szociáldemokrata Párt; 5=Japán Kommunista Pártja; 0=egyéb pártok.

Lengyelország: 1=Munka Unió (UP); 2=Szabadság Unió (UW); 3=Szolidaritás Választási Akció (AWS); 4=Demokratikus Baloldal Szövetsége (SLD); 5=Lengyel Néppárt (PSL); 6=Mozgalom Lengyelország Helyreállítására (ROP); 0=egyéb pártok.

Magyarország: 1=Fidesz–MPP; 2=FKGP; 3=MDF; 4=MIÉP; 5=MSZP; 6=SZDSZ; 0=egyéb pártok.

Mexikó: 1=Nemzeti Akció Párt (PAN); 2=Intézményesített Forradalmi Párt (PRI); 3=Demokratikus Forradalom Pártja (PRD); 4=Munkáspárt (PT); 0=egyéb pártok.

Nagy-Britannia: 1=Konzervatív Párt (Cons.); 2=Munkáspárt (Lab.); 3=Liberális Demokrata Párt (Lib.); 4=Skót Nemzeti Párt (SNP); 0=egyéb pártok.

Németország: 1=CDU/CSU; 2=Szociáldemokrata Párt (SPD); 3=Szabaddemokrata Párt (FDP); 4=Zöldek (Grünen); 5=Demokratikus Szocializmus Pártja (PDS); 0=egyéb pártok.

Norvégia: 1=Vörös Választási Szövetség; 2=Szocialista Baloldal Pártja (SV); 3=Munkáspárt (DNA); 4=Liberális Párt (V); 5=Keresztény Néppárt (KRF);

6=Centrum Párt (SP); 7=Konzervatív Párt (H); 8=Haladás Párt (FRP); 0=egyéb pártok.

Románia: 1=Társadalmi Demokrácia Pártja (PDSR); 2=Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége (UDMR); 3=Nagy Románia Párt (PRM); 4=Demokratikus Konvenció (CDR) és tagjai, így a Nemzeti Liberális Párt (PNL) és a Nemzeti Kereszténydemokrata Parasztpárt (PNTCD); 5=Szociáldemokrata Unió (USD) választási lista és az ezen szereplő pártok, így a Demokrata Párt (PD); 0=egyéb pártok.

Spanyolország: 1=Néppárt (PP); 2=Spanyol Szocialista Párt (PSOE); 3=Egyesült Baloldal (IU); 4=Konvergencia és Unió (CiU); 0=egyéb pártok.

Tajvan: 1=Kuomintang (KMT); 2=Demokrata Néppárt (DPP); 3=Kínai Új Párt (NP); 0=egyéb pártok.

Ukrajna: 1=Hromada; 2=Ukrajna Zöld Pártja (PZU); 3=Ukrajna Kommunista Pártja (KPU); 4=Ukrajna Népi Mozgalma (Rukh); 5=Népi Demokratikus Párt (NDP); 6=Ukrajna Szocialista Pártjának Választási Blokkja (SPU); 7=Ukrajna Szociáldemokrata Pártja (SDPU); 8=Progresszív Szocialista Párt (PSPU); 0=egyéb pártok, így Ukrajna Agrárpártja (APU).

Új-Zéland: 1=Munkáspárt (NZLP); 2=Nemzeti Párt (NP); 3=Új-Zéland Mindenekelőtt (NZF); 4=Szövetség (Alliance); 5=Cselekedj Új-Zéland (ACT); 6=Keresztény Koalíció (CC); 0=egyéb pártok.